Prof. Dr. Nazim İBRAHİM*

GOSTİVAR YÖRESİ TÜRK AĞIZLARINDA ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

Özet

Ağız araştırmalarında bugün bir hayli yol alınmasına rağmen Türkiye sınırları dışında, Balkanların çeşitli köşelerinde dağınık vaziyette hâlâ varlığını sürdüren Türk ağızlarının gereği gibi işlenilmediği, dil haritaları hâlinde dağılımının gösterilmediği bir gerçektir. Bütün ağızlarda olduğu gibi, Gostivar yöresi Türk ağızlarında da Standart Türkçeyle kıyaslandığında kelimelerde ünsüzler arası bazı değişmelerin varlığı göze çarpmaktadır. Gistivar yöresi Türk ağızlarında ünsüz değişmeleri kelimelerin ön, iç ve son seslerinde görülür. Bu çalışmada, yukarıda sözü geçen ağızlarda ünsüz değişmelerini örnekleriyle göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Macedonya, Gostiva Yöresi, Türk Ağızları, Ünsüz Değişmeleri.*

Abstract

Consonant changes in Gostivar Turkish Dialects

Despite the long way taken on the improvements in the today's researches of dialects, it is fact that outside the borders of Turkey, neither the Turkish dialects have been worked out as required which still exist in scattered way in the diversified corners of the Balkans nor is shown any distribution in the form of language maps. As in all dialects when compared to standard Turkish, in the Region of Gostivar Turkish dialects, there are some noticeable mutations in words among the consonants. In the Regioon of Gostivar Turkish dialects, the consonant mutation is seen in front, in and the last sound of the words. In this study, we will try to present the

* Aziz Kiril ve Metodiy" Üniversitesi, "Blaje Koneski" Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Üsküp, MAKEDONYA; nazimvr@gmail.com

consonant mutation in the above mentioned dialects by giving examples of theirs.

Keywords: Macedonia, Region of Gostivar, Turkish Dialects, Consonant Mutation.

Gostivar yöresi Makedonya'nın batısında yer almaktadır. Yöre ağızlarının ses, şekil ve cümle yapısına bölgede konuşulan Makedoncanın ve Arnavutçanın etkisi görülür. Bu etki oldukça kuvvetli olduğu için yöre ağızlarında çeşitli değişikliklere yol açmıştır.

Batı Makedonya Türk ağızlarında olduğu gibi, Gostivar yöresi Türk ağızlarında da ünlü ve ünsüz uyumlarında bozukluklar mevcuttur. Bu bozukluklar kelime kökünde ve kök veya gövdeye gelen eklerde de görülmektedir. Bunun dışında, yöre ağızlarında kelimelerde bazı ses değişmeleri meydana gelmiş ve dolayısıyla bölgenin ağız özelliklerini oluşturmuşlardır. Yöremizin ünsüz değişimleri taşıdıkları nitelikler bakımından hem bölgeyi hem de Batı Makedonya Türk ağızlarını temsil eden özelikleri vardır.

Yöre ağızlarındaki ünsüz değişmeleri Türkiye Türkçesiyle kıyaslandığında farklılık göstermektedir. Kendi yöre ağzım olan Gostivar yöresi Türk ağızları, bölgemizde konuşulan Gostivar, Vrapçişte, Aşağı Banisa, Yukarı Banisa ve Zdunye ağızlarından ibarettir. Sözü geçen ağızları bir başlık altında almamızın sebebi, bu ağızları birbirinden ayıracak büyük bir farklılığın olmadığından kaynaklanmaktadır.

Bu bildiride, yöre ağızlarında görülen ünsüz değişmelerini tespit etmeye ve örneklerle göstermeye çalıştık. Çalışmamızda verilen örneklerin hemen hemen tamamı 1995-1996 yılları arasında yöre ağızlarıyla ilgili derlediğimiz ve yazıya aktardığımız metinlere dayanmaktadır.[†]

Bildirinin devamında Gostivar Yöresi Türk Ağızları yerine GYTA kısaltması kullanılacaktır.

Ünsüz değişmesi olayı, bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması olayıdır (Korkmaz, 1992, s. 162). GYTA'nda ünsüz değişmeleri kelimelerin ön, iç ve son seslerinde görülmektedir. Tespit edebildiğimiz ünsüz değişmelerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Ön Ses Ünsüz Değişmeleri

Yöremiz ağızlarında ön ses ünsüz değişmeleri tonlulaşma ve tonsuzlaşma

[†] Nazim İbrahim, *Vrapçişte ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü – Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yeni Türk Dili), Ankara 1997, s. 70-76.

olaylarında görülmektedir.

a) Tonlulaşma

1) k- > g- değişmesi: gemikleri < kemikleri, gendi < kendi, gendını < kendini), gurabie < kurabiye.[‡]

2) p- > b- değişmesi: bunarlardan < pınarlardan.

3) t- > d- değişmesi: dadi < tadı, dembel < tembel, dürpi < törpü örneklerinde mevcuttur.

b) Tonsuzlaşma

1) b- > p- değişmesi: Bu ünsüz değişmesi podrum < bodrum örneğinde görülmektedir.

2) d- > t- değişmesi: teminden < deminden, tepıştırmek < depreştirmek, tiken < diken. Yukarıda verdiğim örneklerden başka, bu ünsüz değişmesi şu örneklerde de görülür: tefter < defter, testi < desti.[§]

3) z- > s- değişmesi: sanettım < zannettim.

GYTA'ndaki ön ses ünsüz değişmelerinin hemen hemen aynılarını öteki Batı

Makedonya Türk ağızlarında da görebiliriz.

2. İç Ses Ünsüz Değişmeleri

GYTA'nda iç ses ünsüz değişmelerinde tonlulaşma, tonsuzlaşma, sızıcılaşma ve damaksıllaşma olayları görülmektedir.

a) Tonlulaşma

Yöre ağzında iç ses ünsüz değişmeleri sonucunda oluşan tonlulaşma olayı şu örneklerde görülmektedir:

1) -p- > -b- değişmesi: şübede < şüphede.

2) -k- > -g- değişmesi: migdar < miktar, bragardiler < bırakırdılar vb.

3) -t- > -d- değişmesi: migdar < miktar, Züdi < Zühtü, rüdbe < rütbe vb.

4) -ç- > -c- değişmesi: icbi şi < hiçbir şey, hicbi < hiçbir vb.

5) -ş- > -j- değişmesi: maejgul olurler < meşgul olurlar.

6) -h- > -l- değişmesi: mıllarler < mıhlarlar.

7) -s- > -z- değişmesi: raz gelırmiş < rast gelirmiş.

[‡] Aynı örnekleri bk., Hamdi Hasan "Kocacik (Makedonya) Ağzının Ses Özellikleri", Sesler, Yıl xxxıv, Sayı 297, (Haziran 1995), s. 39.

[§] Aynı ünsüz değişmesini bk., Nimetullah Hafız, "Prizren Türk Ağzının Özellikleri (1)", Çevren V/13 (Mart 1977), s. 63.

Yukarıda verilen örneklerdeki ünsüz değişmeleri, kelimelerin daha kolay telaffuzu neticesinden ortaya çıktığı görülmektedir.

Yazı dilinde olduğu gibi, GYTA'nda da kelimenin sonunda bulunan ç, p, t, sedasız (tonsuz) ünsüzleri, kelime ünlüyle başlayan eklerle genişletildiğinde yukarıda sözü geçen sedasız ünsüzler sedalı (tonlu) c, b, d ünsüzlerine dönüşür.** Örnekler:

8) -ç- > -c- değişmesi: agaç > agaci < ağacı.

9) -p- > -b- deişmesi: saip > saybi koukar < sahibi kalkar.

10) -h- > -y- değişmesi: beyane < bahane.

11) -t- > -d- değişmesi: umut > sonki umudi < son ümidi, vucut > vucudunda < vücudunda, yogurt > yogurda < yoğurda, dat > dadi < tadı, üt > üdüni < ödünü vb.

GYTA'nda, sedasız "k" ünsüzüyle biten kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde, iki ünlü arasında kalan ve iç ses durumuna geçen "k" ünsüzü tonlulaşır, yazı dilindeki gibi k > g devamı olan g > ğ şeklindeki sızıcılaşma olayı oluşmaz.

12) k- > -g- < -ğ- değişmesi: koyruk > koyrugi < kuyruğu, küçük > o küçügi < o küçüğü, aletrik > aletrigi < elektriği, bak > bagıni < bağını, çocuk > çocugum < çocuğum, düşek > düşegi < döşeği, tarak > taragi < tarağı, eşek > eşegi < eşeği, kabak > kabagi < kabağı, kaşik > kaşigi < kaşığı, küpek > küpegi < köpeği, kuyruk > kuyruguni < kuyruğunu, ocak > ocagıni < ocağını vb.

b) Tonsuzlaşma

1) -d- > -t- değişmesi: pite < pide.

2) -v- > -p- değişmesi: tapşan < tavşan, tapşin < tavşan.

3) -v- > -f- değişmesi: mafolursuk < mahvoluruz, zefk < zevk.

4) -z- > -s- değişmesi: nufus teskeresıni < nüfuz tezkeresini, rısk < rızk, mesep < mezhep.

5) -v- > -h- değişmesi: ergohanıni < erguvanını.

c) Sızıcılaşma

1) -m- > -y- değişmesi: koyşi < komşu.

2) -n- > -l- değişmesi: filcan < fincan.††

3) -ç- > -ş- değişmesi: hiş tasalanma < hiç tasalanma, kısaşle < kıskaçla. saşlarını < saçlarını.

4) -g- > -y- değişmesi: buyun < bugün.

** Aynı özellikleri öteki Batı Makedonya Türk ağızlarında da görebiliriz.

†† Aynı ünsüz değişmesini bk., Hamdi Hasan, "Kalkandelen Türk Ağzı", Sesler, Yıl XIX, Sayı 173, Üsküp (Şubat 1983), s. 116.

5) -b- > -f- değişmesi: tomofil < otomobil.[‡‡]

ç) Damaksıllaşma

1) -b- > -g- değişmesi: kaugurlar < kalburlar.

2) -v- > -g- deşişmesi: üge kışçee < üvey kızcağıza, üge anasi < üvey anası, dügerdiler < döverdiler, ügünürsük < övünürüz, sügdi < sövdü vb.

3) -y- > -g- değişmesi: egerınden < eyerinden[§§], egbeleri < heybeleri, begın < beyin, Halim beg < Halim bey, güvegi < güvey.

3. Son Ses Ünsüz Değişmeleri

a) Tonlulaşma

Tonsuz ünsüzle biten bir kelimenin ardından, tonlu ünsüzle başlayan bir kelime geldiğinde, tonsuz ünsüzün tonlulaştığı görülür. Örnekler:

1) -ç > -c değişmesi: hic geçınmezmişler < hiç geçinezmişler, üc camimıs < üç camimiz vb.

2) -t > -d değişmesi: üj dord beygir < üç dört beygir, derd olur < dert olur, armud altıni < armut altını.

3) -k > -g değişmesi: demeg yarisıni < demek yarısını.

4) -ş > -j değişmesi: kıj vakıtlarında < kış vakitlerinde, yavaj biraz be < yavaş biraz be, boj günde < boş günde vb.

5) -ç > -j değişmesi: birkaj dova < birkaç dua.

İki kelime arasındaki bağlantı ile iç ses durumuna geçen ve iki ünlü yada bir ünlü ile bir tonlu ünsüz arasında kalan ç, p, t tonsuz ünsüzlerinin tonlulaştığı görülmektedir.

6) -k > -n değişmesi: gırklan < gırtlak.

b) Tonsuzlaşma

1) -ğ > -k değişmesi: bak < bağ, dak < dağ, yak < yağ, sak < sağ (solun tersi), saksık < sağız vb.

2) -y > -k değişmesi: Ali bek hani < Ali bey hanı.

3) -y > -f değişmesi: küf < köy, tüf < tüy vb.

4) -v > -f değişmesi: pilaf < pilâv, dif < dev, efsıs < evsiz.

5) -d > -t değişmesi: üt < öd.

6) -c > -ç değişmesi: saç < sac, saçi < sacı.

---

‡‡ Aynı örneği bk., Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları,* I. Cilt, Ses Bilgisi, TDK Yayınları: 582, Ankara 1994, s. 90.

§§ Aynı ünsüz değişmesi olayını bk., Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları, (İnceleme, Metinler, Sözlük),* TDK Yayınları: 536, Ankara 1988, s. 60.

7) -z > -s değişmesi: karpus < karpuz, horos < horoz, güs < göz, kıs < kız, sis < siz, İdris < İdriz, kos < koz, denis < deniz, bus < buz, cevis < ceviz, domus < domuz, düs < düz, beas < beyaz, as < az, boynus < boynuz, agıs < ağız, tos < toz vb. "s" ünsüzüyle biten bu kelimelere, ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde "s" ünsüzünün yerini "z" ünsüzü alır. Örnekler: agıs > agzına< ağzına, denis < denize < denize, bus > buzi < buzu, domus > domuzi < domuzu, güs > güzüni < gözünü, tos > tozi < tozu vb.[***]

4. Diğer Ünsüz Değişmeleri

GYTA'nda kullanılan ünsüzler, Türkiye Türkçesindeki ünsüzlere kıyasen pek az bir farklılık göstermektedir. Bu farklılıklardan biri yöre ağızlarında yumuşak "g" ünsüzünün yokluğu, diğeri ise "ts" ünsüzünün varlığıdır.

GYTA'nda yumuşak "g" ünsüzü bulunmuyor, bu ünsüzün yerine daima "g" ünsüzü gelir.[†††]

1) -ğ- > -g- değişmesi: aga < ağa, agaca < ağaca, agırlık < ağırlık, agzına < ağzına, baygi < bayağı, begenır < beğenir, dogri < doğru, eger < eğer, egri < eğri, dogar < doğar,gügüs < göğüs, kagıt < kağıt, pogaca < poğaça, saglık < sağlık, saglam < sağlam, şırlagan < şırlağan, saksigan < saksığan, ügrettsın < öğretsin, yapagi < yapağı, yegit < yiğit, zagar < zağar vb.

Yazı dilinde bulunmayan ancak Makedonya ve Kosova Türk ağızlarına Slav dillerinden geçmiş bir ünsüz vardır. Bu ünsüz "ts" ünsüzleriyle işaret edilmiştir. Bu ünsüz "t" ve "s" ünsüzlerinin beraber söylenmesi sonucunda ortaya çıkan tek bir sestir.[‡‡‡] Sözü geçen ağızlarda bu ünsüzün, hem Türkçe hem de yabancı kelimelerde çok sık kullanıldığı görükmektedir. Örnekler:

2) s > ts değişmesi (yabancı kelimelerde): tsigare (sigara), tsrepnay (toprak

tepsisi), tsentraladan (santraldan), bolnitsaya (hastahaneye), generatsia (nesil), ispektsia (teftiş), militsia (zabıta), politsia (polis, zabıta), tsapo (keçi), katsa (kasa), portsi (porsiyon) vb.

[***] Bu ünsüz değişmesiyle ilgili aynı özellikleri bk., *Valandova Yöresi Törk Ağzı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, "Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, "Blaje Koneski" Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Üsküp 2007, s. 162.

[†††] Yumuşak "g" ünsüzüyle ilgili fazla bilgi için bk., Mehmet Akif Kılıç, Mevlüt Erdem, "Türkiye Türkçesindeki Yumuşak "G" Ünsüzünün Fonetik Analizi", VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 20-25 Ekim, TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 2814-2825.

[‡‡‡] "ts" ünsüzü hemen hemen bütün Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında kullanılmaktadır.

3) s > ts değişmesi: tsısin < susun, tsıstırsın < sustursun, kapattsınler < kapatsınlar, allettsınler < halletsinler, yadets < lades. top ettsın < top etsin (toplasın), gittsın < gitsin, teptsilerde < tepsilerde, ügrettsın < öğretsin vb.

4) ç > ts değişmesi: ilâttsıs < ilaçsız, hits sormadan < hiç sormadan, hit tsaip < hiç sahip, üt tsat < üç saat.

5) -k- > -p- değişmesi: tepne < tekme.

6) n > m değişmesi: İstambul'dan< İstanbul'dan, bim beş üs kilo < bin beş yüz kilo, tosumlar < tosunlar, zatem < zaten vb.

7) -m- > -n- değişmesi: şindi < şimdi, şindicak < şimdicik, tepne < tekme, tembi < tenbih.

8) -v- > -1- değişmesi: dulak < duvak.

9) -l- > -n- değişmesi: bungur < bulgur.

10) -l- > -r- değişmesi: zerzele < zelzele.

11) l- > y- değişmesi: yadets < lades.[§§§]

12) f- > p- değişmesi: payton < fayton.

13) v > m değişmesi: amlasın < havlasın, velam < velev.

14) -y- > -v- değişmesi: küvliler < köylüler.

15) ç > ş değişmesi: pabuş < pabuç, leşper < rençper .

16) y- > l- değişmesi: layla < yayla, laylada < yaylada.

17) h- > k- değişmesi: Kristian < Hristiyan.

18) -t- > -k- değişmesi: gırklan < gırtlak.

19) r > l değişmesi: mürvel < mürver, leşper < rençper.

20) -y- > -g- değişmesi: hegbe < heybe.

21) -h- > -f- değişmesi: süfür < sahur.

22) -ğ- > -y- değişmesi: eyreti < eğreti.

23) -v- > -b- değişmesi: tübbe < tövbe.

24) -v- > -g- değişmesi: oklagi < oklava.[****]

25) -p- > -f- değişmesi: maştrafa < maşrapa.

26) y > n değişmesi: pengir < peynir.

27) n > g değişmesi: pengir < peynir.

28) -n > -m değişmesi: aferim < aferin, tosum < tosun.

29) –c- > -z- değişmesi: mezliş < meclis.

30) –s > -ş değişmesi: mezliş < meclis.[††††]

[§§§] Aynı örneği bk., Süreyya Yusuf, "Prizren Türkçesinde Kimi Yöresel Öğeler", Çevren 12, (1976), s. 62.

[****] Aynı ünsüz değişmesini bk., György Hazai, "Beitrage zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens", Rocznyk Orientalistyczny, tomus XXIII, (1960), s. 88.

31) l > u ünsüz ünlü değişmesi: GYTA'nda birçok örnekte sızıcı "l" ünsüzünün "u" ünlüsüyle değiştirildiğini görüyoruz. Ünsüz ünlü arsındaki bu değişme genellikle kelimenin iç seslerinde görülür. Örnekler: kaugurlar (kougurlar) < kalburlar, koukar (kaukar)< kalkar, iç kouksun < hiç kalksın, ouma < elma, youvarmakle < yalvarmakla, houva < helva. Yukarıda verilen örneklere soukum (saukum) < salkım örneğini de ekleyebiliriz (Nasteva, 1970, s. 288). Ünsüz ünlü değişmesi ikiz ünlü olayını meydana getirir. Örneklerde görüldüğü gibi, yuvarlak "u" ünlüsünün etkisiyle, kelimelerin birinci "a" veya "e" düz ünlüleri örneklerin çoğunda yuvarlaklaşıp "o" ünlüsüne dönüştüğü görülür, böylelikle kelimenin daha kolay telaffuz edilmesine yol açar.

32) y > i ünsüz ünlü değişmesi: GYTA'nda, bazı örneklerde sızıcı "y" ünsüzünün yerini (ince, dar, düz) "i" ünlüsünün aldığı görülür. Örnekler: bogdai < buğday, familia < familya, ilkias < ilk yaz (ilk bahar), kamionlen < kamyonla, sandaliede < sandalyede vb. Örneklerde de görülüdüğü gibi, "i" ünlüsü sızıcı "y" ünsüzünün yerini almasıyla ikiz ünlü olayı oluşuyor.

Sonuç olarak şunu belirtmemiz gerekir: GYTA'yla ilgili yukarıdan beri verdiğimiz örnekler ve yaptılan açıklamalar gösteriyor ki, yöremizin ünsüz değişmeleri genellikle bazı fonetik olayların, bölgede konuşulan diğer dillerin etkisinin ve aynı zamanda yöre ağızlarına has bazı özelliklerin mevcudiyetinden meydana geldiği görülmektedir.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

age. - Adı geçen eser
bk. - Bakınız
GYTA – Gostivar Yöresi Türk Ağızları
s. - Sayfa
şah. – Şahıs
TDK - Türk Dil Kurumu
vb. - ve benzeri

KAYNAKÇA

Eckmann, J. (1988). "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960, TDK Yayınları: 183, Ankara.

†††† Aynı ünsüz değişmesini bk., János Eckmann, "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960,TDK Yayınları: 183, Ankara 1988, s. 195.

Gülensoy, T. (1988). Kütahya ve Yöresi Ağızları, (İnceleme, Metinler, Sözlük), TDK Yayınları: 536, Ankara.

Hafız, N. (Mart 1977). "Prizren Türk Ağzının Özellikleri (1), Çevren V/13, Priştine.

Hasan, H. (Haziran 1995). "Kocacik (Makedonya) Ağzının Ses Özellikleri", Sesler, Yıl xxxıv, Sayı 297, Üsküp.

Hasan, H. (Şubat 1983). "Kalkandelen Türk Ağzı", Sesler, Yıl XIX, Sayı 173, Üsküp.

Hazai, G. (1960). "Beitrage zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens", Rocznyk Orientalistyczny, tomus XXIII.

İbrahim, N. (1997). Vrapçişte ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü – Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yeni Türk Dili), Ankara.

İbrahim, N. (2007). Valandova Yöresi Törk Ağzı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, "Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, "Blaje Koneski" Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Üsküp.

Kılıç, A. M., & Erdem, M. (2008). "Türkiye Türkçesindeki Yumuşak "G" Ünsüzünün Fonetik Analizi", VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 20-25 Ekim, TDK Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları: 575, Ankara.

Korkmaz, Z. (1994). Nevşehir ve Yöresi Ağızları, I. Cilt, Ses Bilgisi, TDK Yayınları: 582, Ankara.

Nasteva, Y. O. (1970). "Turskiot govor vo gostivarskiot kraj", Zbornik za Gostivar.

Türk Dil Kurumu (2005). Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara.

Türk Dil Kurumu (2005). Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 24. Baskı, Ankara.

Yusuf, S. (1976). "Prizren Türkçesinde Kimi Yöresel Öğeler", Çevren 12, Priştine.